

Saidə Şirzad qızı Mustafayeva¹⁰⁷
“TƏDQIQAT VƏ TƏQDİMAT METODLARI” VƏ TƏŞKİLATİ METODLARIN
AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏTBİQİ

Sosiallaşma prosesində insanların ümumbəşəri və milli dəyərlərə yiyələnməsini davamlı bir fəaliyyət kimi əhatə edən tədrisə, eyni zamanda proses kimi də yanaşılır. Təhsilin didaktik əsasında mərhələlilik, istiqamətlik, təbiətə müvafiqlik, variativlik, fasiləsizlik, fərdi ehtiyacların nəzərə alınması və praktiklik öz əksini tapır.

Müəllim və şagird fəaliyyətinin yekunu olduğu üçün təhsil nəticə kimi də qiymətləndirilir.

Müasir təlim strategiyalarına aşağıdakı məsələlər daxildir:

- 1. pedoqoji prosesin təşkili prinsipləri;
- 2. fənn üzrə təlimin planlaşdırılması;
- 3. təlimin təşkilində istifadə olunan forma və üsullar.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dili təlimində qeyri-standart dərslər formalarından (dərs-müzakirə, dərs- ekskursiya, dərs-oyun, dərs-seminar, dərs-səyahət, dərs-iclas və s.) (6; 1) və fəal təlim üsullarından istifadə yolu ilə dərslərin maraqlı, məzmunlu keçməsinə və şagirdlərin fəallığını təmin etmək mümkündür (6; 1). Çünki mövzunun şagirdlərə çatdırılmasında təlim üsullarından istifadənin mühüm əhəmiyyəti var. Bu mənada da, təlim prosesində tətbiq edilən metod və üsulların Azərbaycan dilinin tədrisindəki rolunun müəyyənləşdirilməsi aktual məsələlərdən biridir.

Bu da, həmin təlim üsullarının dərslərdə tətbiqi ilə əlaqədar geniş araşdırmaların aparılmasına və metodistlər arasında bu istiqamətdə bəzi fikir ayrılıqlarının yaranmasına səbəb olur.

Məsələnin əhəmiyyətini nəzərə alan müəllim dərstdə elə təlim metod və üsullarından istifadə edilməlidir ki, onlar həm dərslərin məqsədlərinin həyata keçirilməsinə və təlimin məzmununa müvafiq olsun, həm də şagirdlərin idraki fəallığını, təfəkkürünü, hafizəsini inkişaf etdirdirsin, onlarda axıcılıq, tədqiqat aparmaq həvəsi yaratsın. Ümumilikdə, «Təlim strategiyaları tədris prosesində istifadə olunan forma, üsul, vasitə və yanaşmaların məcmusudur» (8, s. 39-40).

Təlim zamanı dərslərin səmərəli keçməsi üçün bir sıra metod və üsullardan ifadə olunur. Həmin metodlar aşağıdakı üç funksiyaya özündə birləşdirir:

1. Təlimedici funksiya
2. Tərbiyəedici funksiya
3. İnkişafetdirici funksiya

Təlimedici funksiya metodların başlıca funksiyasıdır. Həmin funksiyanın mahiyyəti təlim zamanı tədris olunan mətnin və qrammatikaya aid biliklərin məzmununu şagirdlərə daha yaxşı çatdırmaq üçün düzgün metodları seçməkdən ibarətdir. Əgər şagirdlər yeni mövzunu öyrəndikdən sonra həmin mövzu ilə əlaqədar yeni fikirlər söyləyə bilirsə, deməli, təlimedici funksiya uğurla nəticələnmişdir.

Mühüm funksiyalardan biri də tərbiyəedici funksiya. Bu funksiya şagirdlərdə əməkdaşlıq, inkişaf, estetik tərbiyə, vicdanlılıq, yoldaşlarını müdafiyyə etmək və digər bu kimi xüsusiyyətlərin formalaşdırılmasına xidmət edir.

Ona görə də, şagirdlərlə tərbiyə işi xüsusi bir və yaxud da, müəyyən bir dərslərdə deyil, bütün dərslərdə aparılmalıdır. Deməli, təlim metodlarına xidmət edən tərbiyəedici funksiya həmin xüsusiyyətləri həyata keçirməyə imkan yaradır.

İnkişafetdirici funksiya da təlim metodlarının mühüm əhəmiyyət kəsb edən funksiyalarından biridir. Bu funksiya şagirdlərin öz məntiqi təfəkkürlərini inkişaf etdirməyə və fikirlərini müstəqil ifadə etmək qabiliyyətini formalaşdırmağa xidmət edir. İnkişafetdirici funksiya hələ XIX əsrdə bəhs edilmişdir. Təlim daima inkişafda olduğu üçün, daima köhnə ilə yeni sistemin mübarizəsi davam etmişdir. Məlumdur ki, bu gün bizim qəbul və istifadə etdiyimiz yeni funksiyalar müasir dövrün tələblərini ödədiyinə görə inkişafetdirici sayılsa da, bir neçə ildən sonra həmin funksiyalar dövrün tələblərinə uyğun gəlməyəcək.

Təlim metodlarının funksiyalarının sayı məsələsinə münasibətdə fərqli fikirlər də olmuşdur. Həmin məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışan metodist alim Yəhya Kərimov «Təlim metodları» adlı kitabında yazır: «məşhur rus pedaqoqu Q.İ.Şukina metodların dörd funksiyadan ibarət olduğunu qeyd etmişdir. Q.Şukina funksiyalar haqqında məlumatı özünün «Методы обучения как компонент учебного процесса» adlı kitabında vermişdir. O, təlim metodları haqqında belə bir fikir yazmışdır: «Təlim metodu elə bir xassəyə malik olmalıdır ki, şagirdlərin ehtiyacına istinad etsin, onların marağını hərəkətə gətirsin və müəyyən vəzifənin həllinə yönəlsin, onlarda biliyə münasibəti möhkəmləndirsin» (7, s. 232).

Fəal təlim metodlarından bəhs edən metodist A.Balıyev «Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası» dərslərində həmin məsələyə toxunaraq qeyd edir ki, «Pedaqoji ədəbiyyatlarda fəal təlim metodları da müxtəlif cür təsnif edilir və onlarla texnikanın təlimdə istifadə imkanları araşdırılır. Rus metodistləri fəal (interaktiv) təlim metodlarını bu qaydada təsnif edir:1)Evristik müsahibə (Sokrat metodu); 2) Diskussiya metodları; 3) «Beyin həmləsi»; 4) «

¹⁰⁷ *Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent .Bakı Dövlət Universiteti*

«Dəyirmi stol» metodları; 5) «İşgüzar oyunlar» metodları; Praktiki iş müsabiqələri və onların nizamlanması» (2, s. 142).

Hər bir metodun özünün də bir neçə texnikası var. Təlimdə istifadə olunan həmin texnikaları bəzən səhv olaraq metodlar da adlandırılır. Ümumilikdə isə, metod və texnikalar bir-birlərindən tamamilə fərqlənir. Metodistlərin də söylədiyi kimi, metod daha geniş bir anlayışdır. Hətta, bir metodun tətbiqi zamanı bir neçə texnikadan istifadə etmək belə mümkündür.

Həmin metodlardan Azərbaycan dili dərslərində tətbiq edilənlər içərisində «Tədqiqat və təqdimat metodları» və Təşkilati metodlar (üsullar) da xüsusi yer tutur. Bu metodlardan (üsullardan) dərslərin müxtəlif, Motivasiya, Tədqiqatın aparılması, Ümumiləşdirmə və digər mərhələlərində müntəzəm olaraq istifadə olunur.

Azərbaycan dili dərslərində Tədqiqat və təqdimatın aparılması metoduna Venn diaqramı; layihələr; sorğu və rəyələr; «İdeyalar xalısı»; refleksiya; təqdimat; esse kimi texnikalar aiddir (3, s. 89-90). Bu üsul və texnikalardan ən fəal tətbiq edilənləri Problemin həlli və Venn diaqramıdır.

«Problemin həlli» dərslərdə tətbiq olunan maraqlı təlim üsullarından biridir. Bu üsul şagirdlərin məntiqi, emosional və iradi xüsusiyyətlərini inkişaf etdirilməsinə xidmət edir. Lakin «Problemin həlli» üsulunun tətbiqi 30 dəqiqə, yəni çox vaxt tələb etdiyi üçün dərslərdə bu üsuldən digərlərinə nisbətən az istifadə olunur.

Üsuldən istifadə zamanı nəzərə alınan ardıcılıq aşağıdakı kimidir:

1. Problemlə situasiya yaradılır.
2. Bu problemi yaradan səbəblər araşdırılır.
3. Problemin aradan qaldırılması üçün təkliflər irəli sürülür.
4. İrəli sürülmüş təkliflər müzakirə edilir.
5. Problemin həlli üçün daha səmərəli olan təklif seçilir.
6. Şagirdlər nəticə çıxarır və ümumiləşdirmələr aparır.
7. Müəllim şagirdlər tərəfindən çıxarılmış nəticəni qiymətləndirir.

Müəllimlərin təlim prosesində ən çox müraciət etdiyi üsullardan biri də «Venn diaqramı»dır. Bu metodun tətbiqi zamanı, mövzuya uyğun olaraq iki və yaxud da üç kəsişən dairə çəkilir və hər bir dairəyə fərqli xüsusiyyətlər, kəsişən hissəyə isə oxşar xüsusiyyətlər yazılır. Məsələn: feilin təsriflənməyən formalarının bir-birlərindən fərqli olan xüsusiyyətlərini və bir-birlərinə ortaq olan xüsusiyyətlərini (5, s. 56-70; 9, s. 56-71) üç kəsişən dairədə göstərmək mümkündür:

«Venn diaqramı» üsulunu təkrar dərslərə tətbiq etmək daha effektivdir. Ona görə ki, həmin üsulun tətbiqi zamanı ən az iki mövzu müqayisə olunur. Bunu nəzərə alaraq da, «Venn diaqramı» üsulunu dərslərin həm tədqiqatın aparılması mərhələsinə, həm də ümumiləşdirmə mərhələsinə tətbiq etmək olar. Təlim fəaliyyətlərinin düzgün seçilməsi (10, s. 151), əlbəttə ki, təlim

metod və üsullarının da tədris olunan mövzulara və dərslərin mərhələlərinə uyğun seçilməsini təmin edir. Eyni zamanda şagirdin bir neçə mövzu üzrə bilik səviyyəsini yoxlamağa imkan yaradan bu priyom həm çox əlverişlidir, həm də dərslərin prosesində vaxta qənaət etməyə imkan verir.

Azərbaycan dili dərslərində Təşkilati metoda aid üsullardan (texnikalardan) ən fəal tətbiq edilənləri ziqzaq və karuseldir.

Ziqzaq. Bu üsulun digər adı «mozaika»dır. Digər metodlardan az da olsa mürəkkəbliyi ilə seçilən bu üsul üç mərhələdə həyata keçirilir və onun keçirilmə qaydası aşağıdakı kimidir:

1. Sınıfdəki şagirdlər 4 - 5 nəfərlik qruplara bölünür. Qruplarda iştirak edən hər bir şagirdə 1-dən 5-dək nömrə verilir və müəllim bir məqaləni hissələrə bölür.

Məqalənin adı və məzmunu barədə ümumi məlumat verən müəllim qeyd edir ki, iştirakçıların əsas vəzifəsi həmin məqaləni başa düşməkdir.

2. Məqalənin hissələri şagirdlərin nömrələrinə uyğun olaraq paylanır. Müəllim bildirir ki, hər bir qrupda 1, 2, 3, 4 və 5 nömrəli şagirdlər ekspert adlanır. Ekspert adlanan həmin şagirdlərin vəzifəsi isə ona təqdim edilmiş hissəni öyrənməkdir. Şagirdlər verilmiş hissənin məzmununu daha yaxşı anlamaq məqsədilə digər qruplardakı eyni nömrənin daşıyıcıları ilə bir araya yığılıb həmin hissəni birlikdə müzakirə etməlidirlər. Eyni nömrəli iştirakçılar məzmunu başa düşdükdən sonra hər biri öz əvvəlki qrupuna qayıtmalı və həmin hissənin məzmununu qrupun digər üzvlərinə də öyrətməlidirlər.

3. Bu mərhələdə bütün qrup üzvləri məqalənin məzmununu öyrənmiş olur. Hətta şagirdlər hər bir hissə ilə bağlı yarana biləcək sualları da öz vərəqələrinə qeyd edirlər.

Proses yekunlaşdıqdan sonra, müəllim iştirakçıların məqaləni necə mənimsədiklərini yoxlayır və şagirdlər üçün mübahisəli, aydın olmayan hissələri izah edir.

Dərsdə «Ziqzaq» üsulundan istifadə, göründüyü kimi, çox vaxt aparılır. Həmin səbəbdən də bu metoddan dərslərdə geniş istifadə edilmir.

Dərslərdə geniş tətbiq edilən və şagirdlər tərəfindən ən çox sevilən müasir üsullardan biri də «Karusel»dir. Bu üsul şagirdlər arasında əməkdaşlığın inkişaf etməsinə xidmət edir. Karusel üsulu dərslərin tədqiqat mərhələsinə tətbiq olunur. Karusel aşağıdakı qaydada keçirilir:

1. Müəllim seçdiyi mövzu ilə əlaqədar olaraq beş tapşırıq yazır və bu tapşırıqların sayına uyğun olaraq sinifdəki şagirdləri beş qrupa bölür.

2. Hər bir qrupa bir tapşırıq verilir və bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün 5 dəqiqə vaxt verilir.

3. Müəyyən edilmiş vaxt sona çatdıqdan sonra şagirdlər saat əqrəbi istiqamətində iş vərəqələrini digər qruplara ötürürlər. Hər bir qrup rəqib qrupun cavablarını nəzərdən keçirir və tapşırıqla bağlı əlavə fikirlərini qeyd edirlər.

4. Bütün qruplar bütün iş vərəqələrinə öz əlavələrini yazdıqdan sonra proses dayandırılır.

5. Hər bir qrupun iş vərəqəsi özlərinə qaytarılır və müzakirələr başlanır.

6. Sonda müəllim tərəfindən ümumiləşdirmələr aparılır.

Həmin üsulu dərslərdə tətbiq edən müəllim şagirdlərin iş vərəqlərini eyni anda bir-birlərinə ötürmələrinə diqqət yetirməlidir. Ona görə ki, vərəqlərin gec ötürülməsi həm vaxt itkisinə səbəb olar, həm də şagirdlər arasında ədalətsizliyə yol verildiyi üçün narazılıq yarada bilər.

Təlim prosesində fərqli metod və üsullardan istifadənin mövzuların daha yaxşı izah edilməsində və şagirdlər tərəfindən düzgün və aydın anlaşılmasında müstəsna rolu var. Həmin üsulları və texnikaların çoxluğu müəllimlərin işini də yüngülləşdirir. Hər dərsdə fərqli texnikalardan istifadə, həm də şagirdlərin mövzuları dərindən mənimsəməsinə də şərait yaradır.

Təlim prosesində qruplarla iş aparan zaman da oxşar anlayışların müqayisəsində, fikirlərin və anlayışların fərqləndirilməsində Klaster, Konseptual cədvəl, Venn diaqramı və d təlim üsullarından istifadə etmək daha faydalıdır. Dilçiliyin bölmələrinə aid mövzulardan ən çox 1) coxmənəli sözlər və omonimlərin; 2) – 14 şəkilçisinin omonimliyinin; a) isimdən sifət düzəldən şəkilçilərin -sabalıdı torpaqlar; b) təsirlik hal şəkilçisinin-hekayəni oxudum; c) mənsubiyyət şəkilçisinin-evi görünür; d) feildən isim düzəldən şəkilçilərin-cəki; 3) –m4 şəkilçisinin omonimliyinin; a) II şəxs təkini mənsubiyyət şəkilçisi ilə yivəlik hal şəkilçisinin fərqləndirilməsində; b) feildən isim düzəldən şəkilçilərin - əkin; 4) feillərdə omonim şəkilçilərin (məchul növ, şəxssiz növ və qayıdış növ şəkilçisinin –m4, icbar növ və təsirli feil –dir4 şəkilçisinin); 5) tabesiz mürəkkəb cümlələrin mənə əlaqələrinin; 6) tabesiz mürəkkəb cümlələrlə həmcins xəbərlə sadə cümlələrin oxşar, fərqli cəhətlərinin mənimsənilməsində həmin təlim üsullarından istifadə müqayisəsinin daha düzgün və dəqiq aparılmasını təmin edər (4).

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dili dərslərində təlimin «Tədqiqat və təqdimat metod-ları», Təşkilati metodlar və onların Venn diaqramı, layihələr, təqdimat, ziqzaq, karusel kimi üsul və texnikalarının yüksək səviyyədə tətbiqi öyrənlərin mövzuları vaxtında, düzgün və səliqəli müəyyənləşdirərək mənimsəməsinə təmin etməklə yanaşı, onlarda yaradıcı fəaliyyət, müstəqil işləmək, mənimsədiyi bilikləri təcrübədə tətbiq etmək kimi bacarıq və vərdişlərin formalaşmasında çox önəmli rol oynayır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Aslanova Ş.Ə. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində yeni metod və texnologiyalardan istifadə. Bakı: Təhsil, 2012, 48 s.
2. Balyev H.B., Balyev A.H. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Qimət, 2014, 384 s.
3. Əliyeva F., Məmmədova Ü., Müasir təlim texnologiyaları. Bakı: MBM, 2015, 197 s.
4. Əliyeva S. Müasir təhsilimiz və dərslərimiz. Təhsil /elmi-nəzəri, pedaqoji, metodik jurnal. <http://tehsiljurnali.az/manset/215-masr-thslmz-v-drslrnz>.
5. İsmayılov R., Rüstəмова A., Allahverdi H., Məmmədova S. Azərbaycan dili- VII sinif, Bakı: Altun, 2018, 176 s.
6. Kazımov A., Osmanova T. Azərbaycan dili dərslərində interaktiv təlim metodları (orta məktəb müəllimləri üçün). Bakı: Elm və təhsil, 2011, 68 s.
7. Kərimov Y. Təlim metodları: Dərs vəsaiti. Bakı: Təhsil Problemləri İnstitutu, 2009, 279 s.
8. Qəhrəmanov A. «Ümumi orta təhsil səviyyəsinin yeni fənn kurikulumlarının tətbiqi üzrə» təlim kursunun iştirakçılığını üçün təlim materialı. Bakı: 2012, 68 s.
9. Rüstəмова A., Allahverdi H., Cəfərova D., Məmmədova S. Azərbaycan dili fənni üzrə MMV, VII sinif, Bakı: Altun kitab, 2018, 200 s.
10. Süleymanova A. Təhsilin əsasları. Bakı: Təhsil, 2014, 400 s.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, tədris, təlim üsulları, Tədqiqat, Təqdimat metodları, Təşkilati metodlar, Venn diaqramı

Ключевые слова: азербайджанский язык, обучение, методы обучения, методы исследования и презентации, организационные методы, диаграмма Венна

Keywords: Azerbaijan language, teaching, training methods, research and presentation methods, organizational methods, Venn Diagram

Применение “Исследовательских и презентационных методов” и организационных методов на уроках азербайджанского языка

Резюме

В статье мы обсудили возможности применения методики обучения на уроках азербайджанского языка, что является одной из актуальных тем. Основная дидактическая задача азербайджанского языка в средних школах - развитие устной и письменной речи учащихся. С этой целью мы обсудили важность методов обучения, поскольку “методы исследования и презентации”, и организационные методы занимали особое место в процессе обучения, а методы и приемы обучения, включенные в эти методы в процессе усвоения темы на уроках азербайджанского языка. Из этих методов (приемов) обучения мы рассмотрели роль “Решение задачи”, “Диаграмма Венна”, “Зигзаг” и “Карусель” в усвоении данных материалов по предмету Азербайджанский язык и в процессе их освоения применение полученных знаний на практике. Мы особым образом выделили методы обучения, которые занимают важное место в усвоении студентом новых знаний из различных источников информации при участии учителя или в процессе взаимодействия друг с другом и в развитии речи, мышления, внимание, активность, инициативность и другие подобные навыки. В статье мы также проанализировали мнения, высказанные методистами о возможностях применения методов “исследовательско-презентационных методов” и организационных методов на уроках.

Application of the “Research and presentation methods” and the organizational methods in the lessons of the Azerbaijan language

Summary

In the article we have discussed possibilities of application the training methods in the lessons of the Azerbaijan language which is one of the current topics. The main didactic task of the Azerbaijan language in the secondary schools is to develop the students' oral and written speaking skills. For this purpose, we have discussed the importance of the training methods as the “Research and presentation methods” and the organizational methods occupied a special place in the learning process and the training methods and techniques that included in those methods in the process of assimilation the topics in the lessons of the Azerbaijan language. From this training methods (techniques), we have reviewed the role of the “Solution of problem”, “Venn diagram”, “Zigzag” and “Carousel” in assimilation the given materials on the subject of the Azerbaijan language and in the process of application the knowledge in practice. We have highlighted in a special way the training methods which occupies an important place in the student's acquiring the new knowledge from various information sources with the participation of the teacher or in the process of interacting with each other and in the development of the speech, thinking, attention, activity, initiative and other similar skills. In the article we have also analyzed the opinions expressed the methodists' capabilities of the application the methods of the “research and presentation methods” and organizational methods in the lessons.

РƏYÇİ: dos. S.Abbasova